

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»

МАХНОВСЬКИЙ СЕРГІЙ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 378.4.035:316.46 (477) (043.3)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ СТУДЕНТІВ В ОСВІТНЬОМУ
СЕРЕДОВИЩІ КЛАСИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

13.00.07 – теорія і методика виховання
01 – Освіта / Педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Старобільськ – 2018

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Ткачова Наталія Олександрівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, професор
кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої
школи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Зеленов Євген Анатолійович,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк),
професор кафедри педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
Кращенко Юрій Петрович,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка;
доцент кафедри педагогічної майстерності
та менеджменту імені І. А. Зязюна.

Захист відбудеться 27 березня 2018 року о 15.00 на виїзному засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.053.03 ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» за адресою: 93009, Луганська обл., м. Рубіжне, вул. Будівельників, 30-В, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» за адресою: 92703, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1.

Автореферат розіслано 26 лютого 2018 року.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради

Н. В. Мордовцева

Підписано до друку 22.02.2018 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times ET. Друк ризографічний.
Умов.-друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим. Замов. № 0222/5-18.

Надруковано з готового оригінал-макета у друкарні ФОП В. В. Петров
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.
Запис № 24800000000106167 від 08.01.2009 р.
61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79в, к. 137, тел. (057) 78-17-137.
e-mail:bookfabrik@mail.ua

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах сучасних інтенсивних трансформацій українського суспільства надзвичайно актуальною проблемою є формування лідерської позиції студентів закладів вищої освіти, що дасть змогу забезпечити підготовку кваліфікованих фахівців, здатних активно працювати заради розквіту рідної країни, успішно виконувати поставлені перед ними професійні завдання на основі розбудови активної взаємодії з іншими працівниками. На необхідності виконання цих завдань наголошується в таких нормативних освітніх документах, як закони України «Про вищу освіту» та «Про освіту», «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» тощо.

У дослідженні визначено, що серед різних типів закладів вищої освіти особливе місце посідають класичні університети, які традиційно забезпечують професійну підготовку майбутньої національної еліти. Як результат, випускники таких університетів вирізняються з-поміж інших високою конкурентоспроможністю на ринку праці та традиційно користуються високим попитом серед працедавців у різних професійних царинах. Оскільки студенти в майбутній професійній діяльності мають організовувати взаємодію з різними людьми та спрямовувати колективні зусилля на успішне розв'язання поставлених фахових завдань, це вимагає від людини прояву лідерської позиції.

Важливо також відзначити, що, за наведеними статистичними даними, більшість випускників університетів у подальшому обіймають керівні посади різного рівня. В такому випадку вимоги до рівня сформованості лідерської позиції фахівців зростають ще більше. Отже, проблема формування цієї позиції у студентів в освітньому середовищі класичного університету набуває особливої актуальності.

Дані проведеного пілотного дослідження, в якому брали участь 376 студентів класичних університетів, засвідчують, що тільки 8,4 % опитаних характеризуються сформованою лідерською позицією. Крім того, визначено, що викладачі та куратори не забезпечують цілеспрямоване формування цієї позиції в майбутніх фахівців під час здійснення освітнього процесу. На підставі викладеного зроблено висновок про необхідність проведення в університеті системної виховної роботи, спрямованої на формування лідерської позиції студентів.

Як установлено під час проведення дослідження, певні аспекти цієї проблеми знайшли своє відображення в різних наукових джерелах. Так, визначено, що вагома роль суспільства в життєдіяльності його членів відзначалась ще в працях стародавніх мислителів (Конфуцій, Платон, Сенека та ін.). Шляхи оволодіння прийомами ефективного лідерства

висвітлено в дослідженнях таких вітчизняних та зарубіжних учених, як М. Вебер, Д. Джуліан, І. Грищенко, С. Калашнікова, Б. Паригін, Е. Холландер та ін. Науково-методичні засади формування лідерської позиції, лідерських якостей особистості в закладах освіти різного типу обґрунтовано в наукових працях Д. Алфімова, Є. Зеленова, Т. Гури, В. Мороза, Н. Семченко та ін. Методи й форми формування лідерської позиції в учнів та студентів проаналізовано в наукових доробках В. Громова, Н. Гутаревої, Н. Мараховської та ін.

Особливості здійснення освітнього процесу в класичному університеті розкрито в наукових розвідках В. Бакірова, А. Павка, О. Мещанінова, І. Тарапова та ін. Специфіку розбудови освітнього середовища у закладі вищої освіти й, зокрема, у класичному університеті з'ясовано такими вченими, як В. Желанова, К. Крутій, Ю. Старосельська, І. Шендрик та ін. Характеристику основних форм студентського самоврядування як зовнішнього вияву самоврядної активності особистості представлено в наукових працях Д. Гончарова, Ю. Кращенко, К. Потопи та ін.

Науковці зробили вагомий внесок у дослідження різних питань формування лідерської позиції студентів класичного університету. Однак, як засвідчує аналіз наукової літератури, проблема формування лідерської позиції студентів класичних університетів ще не була предметом окремого дослідження.

Визначена проблематика посилюється необхідністю усунення таких виявлених суперечностей: між потребою суспільства у формуванні майбутніх фахівців як лідерів нової генерації та фактичним незадовільним станом виявлення ними лідерства в спільній діяльності; між значними потенційними можливостями формування лідерської позиції у студентської молоді в класичних університетах та недостатнім рівнем реалізації цих можливостей у реальній виховній практиці; між потребою викладачів у науково-методичному забезпеченні формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі університету й слабким опрацюванням цього питання в педагогічній теорії та практиці.

Актуальність порушеної проблеми, її недостатня теоретична та практична розробленість, а також нагальна необхідність у подоланні виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: **«Формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами й темами. Дослідження виконане згідно з темою науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

«Підвищення ефективності педагогічного процесу в середніх загальноосвітніх і вищих закладах» (ДР № 0111U008880) 08876).

Тему дисертації затверджено вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 9 від 28.10.2016 р.) й узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПНУ (витяг із рішення бюро № 3 від 29.03.2016 р.).

Об'єкт дослідження – процес виховання лідерської позиції студентів класичного університету.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету.

Мета дослідження – підвищити рівень сформованості лідерської позиції студентів класичного університету шляхом створення в його освітньому середовищі відповідних теоретично обґрунтованих педагогічних умов.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**:

1. На основі аналізу наукової літератури розкрити суть лідерської позиції студентів та змістове наповнення її структурних компонентів.
2. З'ясувати специфіку формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету.
3. Визначити критерії й показники сформованості лідерської позиції студентів.
4. Теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що сформованість лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету забезпечується реалізацією таких педагогічних умов: використання інноваційно-рефлексивного потенціалу створеного освітнього середовища; дотримання оптимального співвідношення між педагогічним керівництвом діяльністю різних постійних і тимчасових за складом студентських спільнот та студентським самоврядуванням; забезпечення збагачення майбутніми фахівцями досвіду прояву цієї позиції під час участі в різних видах суспільно корисної діяльності.

Вирішення поставлених завдань здійснювалося за допомогою використання комплексу таких **методів дослідження**: *теоретичних*: аналіз, порівняння, узагальнення з метою вивчення наукової літератури для визначення стану розробки порушеної проблеми, визначення теоретичних засад і ключових понять дослідження; *емпіричних*: педагогічне спостереження, анкетування, тестування, бесіди, незалежне оцінювання, педагогічний експеримент для перевірки ефективності

педагогічних умов формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету; *статистичних*: методи математичної статистики для кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження полягають у тому, що:

- *утверше*: теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету (використання інноваційно-рефлексивного потенціалу створеного освітнього середовища; дотримання оптимального співвідношення між педагогічним керівництвом діяльністю різних постійних і тимчасових за складом студентських спільнот та студентським самоврядуванням; забезпечення збагачення майбутніми фахівцями досвіду прояву цієї позиції під час участі в різних видах суспільно корисної діяльності);

- *уточнено* суть лідерської позиції як стійкого особистісного утворення, що дає людині змогу зайняти провідне місце в статусно-рольовій структурі певної групи, а також бути спроможною значною мірою впливати на її членів та координувати їхні дії на шляху досягнення поставленої загальної мети; структурні компоненти (мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий, інтелектуально-когнітивний, діяльнісно-поведінковий, особистісно-креативний) та їх змістове наповнення, а також критерії (мотиваційно-аксіологічний, когнітивно-дієвий, емоційно-особистісний) й показники сформованості лідерської позиції студента;

- *подальшого розвитку* набули форми й методи формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету.

Практична значущість отриманих результатів дослідження полягає в можливості реалізації теоретично обґрунтованих й експериментально перевірених умов формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету, в освітньому процесі інших закладів вищої освіти цього типу.

Основні результати дослідження *впроваджено* в освітній процес Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (довідка № 0501-40 від 18.09.2017), Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (довідка № 25.01-01-2174 від 17.10.2017), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка № 36/15-2802 від 25.10.2017).

Розроблені науково-методичні доробки з питань формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету *можуть послугуватися* викладачам, кураторам студентських груп для використання в педагогічній діяльності, укладання підручників і

навчально-методичних посібників, а також студентам при написанні бакалаврських і магістерських робіт.

Особистий внесок здобувача. У працях, опублікованих у співавторстві, здобувачеві належать (відповідно до списку наукових праць): [2] – розкриття сутності понять «освітнє середовище» й «рефлексивне виховне середовище»; [6] – визначення критеріїв та показників сформованості лідерської позиції у студентів класичного університету.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки, результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2014–2017 рр.) та репрезентовано на науково-практичних конференціях: «Сучасна вища і середня освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика» (Харків, 2013), «Психолого-педагогічне забезпечення професійної підготовки фахівців технічного, економічного та гуманітарного профілю» (Херсон, 2014), «Кафедра педагогіки в системі підготовки майбутнього вчителя» (Харків, 2015), «Самореалізація пізнавально-творчого і професійного потенціалу особистості в інноваційній освіті» (Суми, 2016), «Педагогізація соціального середовища в роботі з різними соціальними суб'єктами» (Харків, 2016), «Українська освіта і наука в ХХІ столітті: погляд молоді» (Харків, 2017).

Публікації. Основні положення та результати дослідження знайшли своє відображення у 11 публікаціях, із них 6 – у провідних фахових виданнях України (з них 5 – одноосібних), 1 – у міжнародному науковому виданні, 4 – матеріали конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, загальних висновків, списку використаних джерел (374 найменування, з-поміж яких 18 – іноземними мовами), 23 таблиці на 10 сторінках, 1 рисунок, 11 додатків на 29 сторінках. Загальний обсяг роботи – 252 сторінки, із них основного тексту – 176 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, гіпотезу, методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення роботи; представлено відомості про апробацію отриманих результатів.

У першому розділі «**Теоретичні засади формування лідерської позиції студентів**» висвітлено генезис і термінологічне поле дослідження, розкрито суть правової компетентності майбутнього фахівця, схарактеризовано структуру та зміст лідерської позиції студентів.

У сучасній науковій літературі пропонують різні визначення поняття «лідерство». Зокрема, науковці під лідерством розуміють: здатність (уміння) людини спонукати інших членів групи до певних дій (В. Кондратьєва, В. Мороз, А. Первितська, Л. Сергєєва); один із процесів організації та управління малої соціальної групи, що сприяє досягненню групових цілей в оптимальні терміни та з оптимальним ефектом (Б. Паригін, Ф. С. Хейман); засіб координації міжособистісних відносин між людьми, які добровільно виконують певного виду діяльність (Р. Мертон, А. Петровський, М. Ярошевський). На підставі викладеного зроблено висновок, що в контексті дослідження *лідерство розуміється як спроможність людини впливати на інших членів групи, вести їх за собою на шляху досягнення поставлених цілей*. У свою чергу, у дисертації лідер визначається як людина, яка в силу притаманних їй певних особистісних здібностей, властивостей, якостей, сформованої компетентності в певній царині, а також високого ступеня вираження спільних потреб та групових інтересів наділяється неформальним правом приймати важливі рішення під час організації та реалізації колективної діяльності.

Для введення поняття «лідерська позиція» доцільно також розкрити сутність терміну «позиція». Науковці (І. Кон, М. Лаптева, А. Мудрик, О. Темченко, Т. Шибутані та ін.) визначають позицію як: положення, що займає людина по відношенню до інших людей в певній соціальній групі; усвідомлення індивідом своєї належності до певної спільноти, інтереси та цінності якої вона сприймає як свої власні; виконання людиною своєї соціальної ролі відповідно до визначених норм, які висувають до неї в групі; ціннісні ставлення особистості до певного виду діяльності, а також до її учасників та результатів. Позиція людини, відображаючи активно-дійове ставлення до існуючої дійсності та ціннісно-смыслову установку в міжособистісних відносинах, є не лише умовою розвитку особистості, але й важливим показником зрілості, ядром її суб'єктності. Із урахуванням різних точок зору науковців у дисертації поняття «позиція» визначається як стійке особистісне утворення людини, що зумовлює вибір нею конкретного варіанту поведінки, діяльності з можливих варіацій на основі прояву особистого ставлення до відповідного об'єкта взаємодії, а також визначає місце особи в певній статусно-рольовій соціальній структурі.

Ураховуючи різні точки зору науковців (Є. Вороніна, І. Кунгурова, Н. Гутарева, Т. Гура та ін.), у дисертації лідерська позиція визначається як особистісне утворення, що дозволяє людині зайняти центральне місце в статусно-рольовій структурі певної групи, а також бути спроможною значною мірою впливати на її членів та вести їх за собою на шляху досягнення поставленої загальної мети. Сформованість цієї позиції є необхідною передумовою досягнення студентами успіхів як в їхній

майбутній професійній діяльності, так і в сучасному повсякденному житті, а також подальшого ефективного професійно-особистісного розвитку в цілому.

Дослідження проблеми формування лідерської позиції студентів передбачало також чітке визначення структури та змісту цього феномену. Керуючись теоретичними висновками різних учених (Ю. Блинова, С. Десненко, Г. Москаленко, Н. Скрипник, О. Темченко) з цього питання, було встановлено, що лідерська позиція майбутнього фахівця об'єднує в собі такі компоненти: *мотиваційно-ціннісний* (відображає сформованість у майбутніх фахівців мотивів щодо оволодіння лідерської позиції та прояву її в практичній взаємодії з іншими людьми, постійного вдосконалення своїх лідерських умінь, здібностей, якостей, а також сформованість позитивного ціннісного ставлення до кожної людини як унікальної особистості й до лідерства); *емоційно-вольовий* (проявляється в спроможності майбутніх фахівців здійснювати емоційно-вольову регуляцію поведінки та спільної діяльності всіх учасників взаємодії, а також у прояві емоційної сприйнятливості та стійкості); *інтелектуально-когнітивний* (відображає сформованість у студентів інтелектуальних здібностей та визначених вище знань лідерського характеру); *діяльнісно-поведінковий* (сформованість таких груп умінь: інформаційно-аналітичних, організаційно-комунікативних, рефлексивно-оцінних).

У другому розділі **«Специфіка та умови формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету»** наведено характеристику освітнього середовища класичного університету, а також представлено теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету.

У сучасних умовах активного реформування системи вищої освіти виникає актуальна потреба в створенні у вищому навчальному закладі освітнього середовища як ефективного засобу формування професійної компетентності майбутніх фахівців і, зокрема, розвитку їхньої лідерської позиції. Профіль вишу значною мірою зумовлює специфіку створеного в ньому освітнього середовища, тому першочергова увага приділялась визначенню суті та особливостям середовища класичного університету. У дисертації на основі врахування теоретичних положень учених (С. Іванова, О. Лактіонова, О. Леонова та ін.) *під освітнім середовищем класичного університету розуміється спеціально створена в цьому закладі психолого-педагогічна реальність, яка містить сприятливі обставини й передумови для навчання, виховання й особистісного розвитку студентів.* Це середовище як єдність відповідних матеріально-технічних, технологічних, інформаційних, методичних, комунікативних факторів,

обставин, засобів має забезпечити успішне формування лідерської позиції студентів.

Як визначено в дослідженні, класичні університети традиційно займають особливе місце серед інших типів вищих навчальних закладів. Це зумовлюється насамперед такими їх основними перевагами: забезпеченість висококваліфікованим викладацьким складом; залучення до роботи провідних науковців; наявність сприятливих передумов для здійснення неперервної освіти; існування в кожному класичному університеті особливого корпоративного духу, унікальних традицій, які є підґрунтям для створення в ньому сприятливого для навчання й виховання студентів освітнього середовища (В. Бакіров, І. Зязюн, О. Мещанінов та ін.).

Зазначимо, що створення в класичному університеті продуктивного освітнього середовища як системного утворення вимагає уточнення його структурних компонентів та їх змістового наповнення. На основі аналізу теоретичних положень різних науковців (І. Габа, Г. Ковальов, А. Кух та ін.) зроблено висновок про те, що освітнє середовище класичного університету, яке забезпечує успішне формування лідерської позиції студентів, об'єднує в собі такі структурні компоненти: *просторово-предметний* (передбачає оптимальне використання в процесі формування лідерської позиції студентів матеріально-технічної бази університету); *комунікативно-духовний* (пов'язаний із створенням сприятливої психологічної атмосфери в університеті, підтриманням домінування в ньому соціально значущих корпоративних цінностей та традицій); *змістово-діяльнісний* (забезпечує реалізацію сукупності форм і методів організації освітнього процесу, спрямованих на професійно-особистісне становлення студентів, формування в кожного з них чітко вираженої лідерської позиції).

Ефективне формування лідерської позиції студентів класичного університету забезпечується створенням певних науково обґрунтованих умов. На основі опрацювання відповідних наукових джерел (О. Бражнич, О. Момот, Є. Хриков та ін.) визначено, що в дослідженні поняття «педагогічні умови» визначається як сукупність обставин, педагогічних засобів, особливостей організації освітнього процесу, які забезпечують успішність формування лідерської позиції у студентів класичних університетів.

Очікуваний результат у формуванні лідерської позиції майбутніх фахівців можливо досягти тільки в тому випадку, коли зовнішній педагогічний вплив активізує внутрішню активність у визначеному напрямі. А це значить, що процес формування лідерської позиції студентів класичного університету вимагає прояву ними інтенсивних зусиль у

напрямі досягнення цієї мети. Отже, створене в класичному університеті освітнє середовище має значний потенціал щодо активізації рефлексії студентами власної лідерської позиції, проте даний потенціал треба цілеспрямовано використовувати в практичній виховній роботі.

Важливість цього підтверджено і результатами пілотного дослідження, які засвідчили, що потенціал освітнього середовища університету щодо активізації рефлексії студентами власної лідерської позиції на практиці використовується достатньо слабо. Також на основі аналізу відповідей респондентів установлено, що 72,3 % з них здійснюють рефлексію прояву власної лідерської позиції та процесу розвитку лідерських якостей тільки епізодично, а чверть студентів цьому питанню взагалі практично не приділяють уваги.

На підставі викладеного зроблено висновок про те, що першою педагогічною умовою формування лідерської позиції у студентів класичного університету є *цілеспрямоване використання з цією метою інноваційно-рефлексивного потенціалу створеного освітнього середовища*. Уточнимо, що з урахуванням точок зору різних учених (Г. Демидова, Н. Дубинко, А. Цимбалару та ін.) визначено, що в дослідженні під цим потенціалом розуміється сукупність педагогічних засобів, можливостей зазначеного середовища щодо спонукання студентів до цілісного усвідомлення й переосмислення накопиченого досвіду прояву лідерської позиції під час взаємодії з різними людьми, пошуку та практичної реалізації на цій основі нових способів її подальшого розвитку.

Варто також зауважити, що процес формування у студентів позиції лідера вимагає поступового збільшення рівня їхньої самостійності, послідовного зменшення ступеня керівництва викладачами життєдіяльністю студентських колективів та надання їм все більшої свободи у виборі власних рішень. У свою чергу, це передбачає внесення відповідних змін у співвідношення між педагогічним керівництвом та самоуправлінням діяльністю студентських груп. У дисертації доведено, що ефективним засобом розвитку студентського лідерства є студентське самоврядування (Д. Гончаров, Ю. Кращенко, В. Мороз та ін.). Однак, як показали дані пілотного дослідження, в реальній практиці класичного університету оптимальні пропорції між педагогічним керівництвом та самоуправлінням діяльністю студентів часто порушуються. Також з'ясовано, що тільки 10,2 % студентів беруть активну участь у роботі органів самоврядування. Крім того, майже 70 % студентів визнали, що з боку працівників деканату та адміністрації університету треба надати більше свободи під час планування та проведення позааудиторної роботи органам самоврядування.

Отже, можна підсумувати, що для успішного формування лідерської позиції студентів в класичному університеті необхідно *забезпечити оптимальне співвідношення під час організації їхньої життєдіяльності між педагогічним керівництвом та студентським самоврядуванням*. Це є другою визначеною педагогічною умовою формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету.

Однак, як встановлено за результатами пілотного дослідження, системна робота з метою формування у студентів досвіду лідерської поведінки в класичних університетах не проводиться. Як констатують респонденти, робота в цьому напрямі зазвичай охоплює проведення розрізнених між собою виховних заходів, а цього недостатньо для інтенсивного накопичення майбутніми фахівцями зазначеного досвіду, а як наслідок – і для успішного формування в них лідерської позиції.

Отже, на основі даних наукового пошуку й результатів пілотного дослідження було визначено, що третя педагогічна умова формування лідерської позиції студентів у виховному середовищі класичного університету передбачає *забезпечення цілеспрямованого збагачення досвіду прояву майбутніми фахівцями лідерської позиції під час участі в різних видах суспільно корисної діяльності*. За висновками науковців (О. Мамаєва К. Трибулькевич та ін.), суспільно корисна діяльність характеризується тим, що вона: є добровільною, безкорисною й виконується на благо інших людей; має соціально корисний характер; створює сприятливі передумови для прояву студентами лідерської позиції. Виділено різні види суспільно корисної діяльності: ідейно-політична, спортивна, культурно-масова (культурно-дозвіллева), волонтерська тощо.

У третьому розділі **«Експериментальна перевірка педагогічних умов формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету»** розглянуто основні питання організації та проведення педагогічного експерименту, схарактеризовано перебіг реалізації педагогічних умов формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету, проаналізовано результати дослідження.

Для перевірки ефективності визначених і теоретично обґрунтованих педагогічних умов формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету було організовано педагогічний експеримент, що проводився впродовж 2014–2017 рр. зі студентами Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна й Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Для визначення рівнів сформованості лідерської позиції студентів класичного університету було визначено критерії (мотиваційно-аксіологічний, когнітивно-дієвий, емоційно-особистісний) й відповідні показники. Для участі в експерименті

було створено експериментальну (325 студентів) та контрольну групи (319 студентів).

Педагогічний експеримент включав три традиційні етапи: констатувальний, формувальний і контрольний. На першому з них визначався вихідний рівень сформованості лідерської позиції у студентів обох груп. Як було з'ясовано, тільки 8,2 % студентів експериментальної групи та 8,3 % контрольної групи характеризувались високим рівнем сформованості лідерської позиції. На формувальному етапі в експериментальній групі реалізовувалися теоретично обгрунтовані умови формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету. У контрольній групі формування цієї позиції у студентів відбувалось стихійно, у процесі використання традиційних для університету методів та форм виховної роботи.

Схарактеризуємо процес реалізації зазначених педагогічних умов. Так, відповідно до першої умови, для формування лідерської позиції студентів використовувався інноваційно-рефлексивний потенціал створеного освітнього середовища, що включав такі структурні компоненти: просторово-предметний, комунікативно-духовний та змістово-діяльнісний. Зокрема, перший компонент передбачав оптимальне використання в процесі формування лідерської позиції студентів матеріально-технічної бази університету (будівлі, матеріально-технічне оснащення та інші матеріальні цінності). Конкретизуємо, що в педагогічній діяльності в межах здійснення експерименту широко використовувалась матеріально-технічна база університету, зокрема актовий та спортивний зали, бібліотека, типографія, дослідницькі лабораторії, спеціалізовані кабінети, комп'ютерні й інші навчальні аудиторії, а також матеріально-технічне оснащення цього закладу вищої освіти: комп'ютерна техніка, музичні інструменти, спортивний інвентар, декорації, театральні костюми тощо.

Наприклад, у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за підтримки посольства Сполучених Штатів Америки було створено студентське інтернет-радіо ЗІР («Зовсім інше радіо»), передачі якого присвячено висвітленню анонсів запланованих найяскравіших подій у житті студентства. Цей проект вимагав відповідного технічного забезпечення. У контексті вирішення порушеної проблеми дослідження здійснювалось також збагачення науково-методичної складової зазначеного компонента освітнього середовища з метою підвищення ефективності формування лідерської позиції студентів. Зокрема, з цією метою було розроблено різні науково-методичні матеріали (методичні рекомендації для викладачів і кураторів академічних груп; вказівки та

пам'ятки для студентів; плани-конспекти виховних заходів відповідної тематики тощо).

Другий – комунікативно-духовний – компонент освітнього середовища був пов'язаний зі створенням сприятливої психологічної атмосфери в університеті, підтриманням дії соціально значущих корпоративних цінностей, забезпеченням педагогічної взаємодії на основі прояву всіма учасниками взаємодії поваги й толерантності. У світлі цього викладачі значну увагу приділяли створенню доброзичливих відносин між студентами, педагогами та іншими працівниками університету, забезпеченню сприйняття майбутніми фахівцями феномену лідерства як важливої особистісної цінності, розвитку в них мотивації щодо подальшого розвитку власної лідерської позиції. Крім того, у процесі формування у студентів зазначеної позиції відбувалось цілеспрямоване поповнення виховних університетських традицій, також проводились інші актуальні для сьогодення заходи. Наприклад, у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна було організовано Школу лідерства, в якій майбутні фахівці мали нагоду не тільки отримати необхідні їм знання з проблеми формування лідерських якостей та лідерської позиції, але й пройти відповідні тренінги. .

Третій (змістово-діяльнісний) компонент освітнього середовища класичного університету забезпечував реалізацію різних форм і методів організації навчально-виховного процесу, спрямованих на формування лідерської позиції студентів та розвитку в них рефлексивного ставлення до цього процесу. Наприклад, для них організовувались різноманітні майстер-класи, фестивалі, суспільно корисні акції, благодійні ярмарки, волонтерські заходи тощо.

Реалізація другої педагогічної умови формування лідерської позиції студентів університету спрямовувалась на забезпечення оптимального співвідношення між педагогічним керівництвом діяльністю різних постійних і тимчасових за складом студентських спільнот та їх самоврядуванням. Зокрема, студенти брали активну участь в організації та проведенні різних університетських заходів, наприклад, із нагоди святкування Дня Українського козацтва й Дня захисника України, Дня незалежності України та Дня Державного прапора України; конкурс шаржів на тему студентського життя «GAUDEAMUS IGITUR, JUVENES DUM SUMUS!» тощо. Важливою подією в житті студентів та викладачів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна було встановлення рекорду України на найбільш масове виконання духовного гімну «Молитва за Україну». Студенти також активно залучались до участі в роботі органів студентського самоврядування, отримуючи різні громадські доручення.

Відповідно до третьої визначеної педагогічної умови, під час проведення експерименту відбувалось залучення майбутніх фахівців до різних видів суспільно корисної діяльності з метою збагачення їхнього досвіду прояву лідерської позиції. Такий досвід студенти накопичували під час проведення навчальних занять шляхом участі в ролевих і ділових іграх, створенні групових навчально-дослідних проєктів, виконанні кейсових завдань тощо. Чільне місце у накопиченні студентами досвіду прояву лідерської позиції займало залучення їх до громадської діяльності. Так, члени експериментальної групи брали активну участь у шефській та культурно-масовій роботі, волонтерському русі, спортивних змаганнях, туристичних походах тощо. Студенти надавали шефську допомогу студентам молодших курсів, вихованцям дитячих інтернатів, інвалідам та людям похилого віку, збирали посилки для воїнів АТО, відвідували поранених у військових шпиталях. Відзначимо, що така робота сприяла подальшому розвитку морально-вольових якостей і лідерських умінь студентів, а також зміцненню їхньої громадянської й лідерської позиції.

На контрольному етапі експерименту проводився аналіз та узагальнення отриманих результатів, які відображено в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати експериментальної роботи (приріст у %)

Критерії й показники сформованості лідерської позиції студентів	Групи	
	Е (325 студ.)	К (319 студ.)
1	2	3
Мотиваційно-ціннісний:		
1) характер мотивів щодо оволодіння лідерською позицією:		
• стійкі	+ 15,3	+ 10,0
• нестійкі	+ 2,1	- 4,7
• майже не проявляються	- 17,4	- 5,3
2) стан ціннісного ставлення до лідерства й до лідерської позиції:		
• позитивно-активне (студент сприймає лідерство як цінність і прагне до прояву активної лідерської позиції)	+ 16,1	+ 6,5
• нейтрально-пасивне (студент загалом розуміє цінність лідерства, проте прагнення до прояву лідерської позиції демонструє тільки епізодично)	+ 7,7	+ 3,5
• нейтрально-пасивне (студент загалом розуміє цінність лідерства, проте прагнення до прояву лідерської позиції демонструє тільки епізодично)	- 23,8	- 10,0

Продовж. табл. 1

1	2	3				
Когнітивно-функціональний:						
1) сформованість знань про суть лідерської позиції та способи оволодіння нею:						
• знання повні, системні, гнучкі	+ 15,3	+ 6,4				
• знання не мають ознак повноти, системності й гнучкості	+ 5,1	+ 1,8				
• знання практично відсутні	+ 20,4	- 8,2				
2) сформованість у студентів визначених груп умінь:	рівні сформованості					
	Група Е			Група К		
	високий	середній	низький	високий	середній	низький
	+ 13,6	+ 7,8	- 21,4	+ 5,0	+ 1,8	- 6,8
• інтелектуально-когнітивних	+ 12,2	+ 12,0	- 24,2	+ 4,1	+ 2,9	- 7,0
• організаційно-комунікативних	+ 10,8	+ 8,6	- 19,4	+ 4,0	+ 2,1	- 6,1
• оцінно-рефлексивних						
Емоційно-вольовий						
1) прояв емоційно-психологічної стійкості:						
• практично завжди	+ 8,2	+ 6,1				
• періодично	+ 11,9	+ 2,7				
• майже не проявляє	- 20,1	- 8,8				
2) характер сформованості лідерських якостей:						
• стійкі	+ 13,6	+ 2,2				
• проявляються час від часу	+ 3,5	+ 43,1				
• майже не проявляються	- 20,1	- 7,3				

На основі аналізу представлених в таблиці 1 даних експериментальної роботи зроблено висновок про те, що за всіма визначеними критеріями й показниками у студентів експериментальної групи було зафіксовано більш суттєві позитивні зміни в рівнях сформованості лідерської позиції, ніж у студентів контрольної групи. Це підтверджує правильність сформульованої гіпотези.

Вірогідність результатів експериментальної роботи доведена засобами математичної статистики за допомогою використання критерію Пірсона.

Результати проведеного дослідження підтвердили основні теоретичні положення дисертації й дають підстави для низки **висновків**:

1. На основі аналізу наукової літератури встановлено, що лідерство – це спроможність людини впливати на інших членів групи, вести їх за

собою на шляху досягнення поставлених цілей, а лідер – людина, яка в силу притаманних їй певних особистісних здібностей, властивостей, якостей, сформованої компетентності в певній царині, а також високого ступеня вираження спільних потреб та групових інтересів наділяється неформальним правом приймати важливі рішення під час організації та реалізації колективної діяльності. Це стало підставою для висновку, що в дисертації під лідерською позицією розуміється стійке особистісне утворення, яке дозволяє людині зайняти центральне місце в статусно-рольовій структурі певної групи, а також бути спроможною значною мірою впливати на її членів та вести їх за собою на шляху досягнення поставленої загальної мети.

Лідерська позиція студента включає такі структурні компоненти: мотиваційно-ціннісний (розвиненість мотивів студентів щодо оволодіння лідерської позиції та її прояву, сформованість позитивного ціннісного ставлення до кожної людини, до лідерства як феномена), емоційно-вольовий (спроможність здійснювати емоційно-вольову регуляцію поведінки та спільної діяльності, прояв емоційної сприйнятливості, стійкості), інтелектуально-когнітивний (сформованість інтелектуальних здібностей та визначених знань), діяльнісно-поведінковий (сформованість лідерських умінь: інформаційно-аналітичних, організаційно-комунікативних, рефлексивно-оцінних), особистісно-креативний (сукупність лідерських якостей: самостійність, гнучкість, впевненість, комунікабельність, ініціативність, цілеспрямованість, наполегливість).

2. У сучасних умовах активного реформування системи вищої освіти виникає актуальна потреба у створенні в класичному університеті освітнього середовища як ефективного засобу формування лідерської позиції студентів. У дослідженні визначено, що освітнє середовище є спеціально створеною в класичному університеті психолого-педагогічною реальністю, яка містить сприятливі обставини й передумови для навчання, виховання й особистісного розвитку студентів. Як з'ясовано, специфіку формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету зумовлює те, що цей заклад є унікальним осередком інтегративного поєднання освіти, науки, виробництва й культури.

3. У процесі проведення дослідження було визначено критерії й показники сформованості лідерської позиції студентів класичного університету: мотиваційно-аксіологічний (характер мотивів щодо оволодіння лідерською позицією, прояв ціннісного ставлення до лідерства й до лідерської позиції); когнітивно-функціональний (сформованість знань про суть лідерської позиції та способи оволодіння нею, сформованість визначених груп умінь: інтелектуально-когнітивних, організаційно-комунікативних, оцінно-рефлексивних); емоційно-особистісний (прояв

емоційно-психологічної стійкості; характер сформованості лідерських якостей).

4. Теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету: цілеспрямоване використання інноваційно-рефлексивного потенціалу створеного освітнього середовища; дотримання оптимального співвідношення між педагогічним керівництвом діяльністю різних постійних і тимчасових за складом студентських спільнот та студентським самоврядуванням; забезпечення збагачення майбутніми фахівцями досвіду прояву цієї позиції під час участі в різних видах суспільно корисної діяльності.

Експериментальною реалізацією визначених педагогічних умов формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету доведена їх ефективність. Так, результати експерименту засвідчують, що в експериментальній групі кількість студентів із високим рівнем сформованості лідерської позиції збільшилася на 14,0 %, а в контрольній групі – лише на 5,4 %; водночас кількість студентів, у яких виявлено низький рівень сформованості лідерської позиції, зменшилася в експериментальній групі на 19,7 %, а в контрольній групі – на 4,8 %. На підставі цього можна зробити висновок про те, що реалізація визначених умов формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету дійсно забезпечує підвищення рівня її сформованості.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Перспективними для подальшого наукового пошуку є питання підготовки кураторів груп до формування лідерської позиції студентів, її формування в майбутніх фахівців у закладах вищої освіти інших типів, а також надання педагогічної підтримки студентам під час здійснення ними самовиховання, спрямованого на оволодіння лідерської позицією.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дослідження

1. Махновський С. С. Визначення сутності поняття «Лідерська позиція» в науковій літературі. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології* : зб. наук. праць Херсон. нац. техн. ун-ту. Херсон, 2015. Вип. № 1 (12). С. 60–62.

2. Махновський С. С., Ткачова Н. О. Рефлексивне виховне середовище: сутність і роль у вихованні студентів вищої школи. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. пр. Хар. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2016. Вип. 54. С. 119–126.

3. Махновський С. С. Формування лідерської позиції студентів класичного університету як педагогічна проблема. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах* : зб. наук. пр. Класичного приват. ун-ту. Запоріжжя, 2016. Вип. 49 (102). С. 335–339.

4. Махновський С. С. Практична реалізація педагогічних умов формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. праць. ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». Харків, 2017. Вип. 2 (82). С. 53–62.

5. Махновський С. С. Аналіз результатів експериментальної роботи з формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання* : зб. наук. пр. Київ. нац. лінгвіст. ун-ту. Київ, 2017. Вип. №1 (55). С. 23–28.

6. Tkachova N., Mahnovskiy S. Criteria, indicators and formation levels of leadership position among university students. *News of Science and Education*. 2017. № 6 (54). P. 35–39.

7. Махновський С. С. Теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Класичного приват. ун-ту. Запоріжжя, 2017. Вип. 52 (105). С. 214–219.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Махновський С. С. Про створення рефлексивного виховного середовища у вищому навчальному закладі. *Педагогізація соціального середовища в роботі з різними соціальними суб'єктами* : матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 лист. 2016 р.). Харків, 2016. С. 66–67.

9. Махновський С. С. Про формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету. *Efektivni nastroje modernich ved – 2017 : materialy XIII Mezinarodni vedecko – prakticka conference* (m. Praha, 22–30 kvetna 2017 r.). Pedagogicke vedy. Praha, 2017. № 8. P. 75–77.

10. Махновський С. С. До питання формування лідерської позиції студента як чинника активізації його духовної самореалізації. *Самореалізація пізнавально-творчого і професійного потенціалу особистості в інноваційній освіті* : зб. тез за матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Суми, 16–17 лист. 2016 р.). Суми, 2016. С. 82–85.

11. Махновський С. С. Освітнє середовище як засіб формування лідерської позиції студентів класичного університету. *Українська освіта і наука в XXI столітті: погляд молоді* : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Харків, 11–12 травня 2017 р.). Харків, 2017. С. 32–35.

АНОТАЦІЇ

Махновський С. С. Формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання. – ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» – м. Старобільськ, 2018.

Дисертація є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету.

У дисертації розкрито суть лідерської позиції студентів та змістове наповнення її структурних компонентів. З'ясовано специфіку формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету; теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування лідерської позиції студентів в освітньому середовищі класичного університету. Експериментальною реалізацією цих умов доведено їх ефективність.

Ключові слова: лідерська позиція, студент, освітнє середовище, класичний університет, виховання.

Махновский С. С. Формирование лидерской позиции студентов в образовательной среде классического университета. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Государственное учреждение „Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко”. – г. Старобельск, 2018.

Диссертация является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы формирования лидерской позиции студентов в образовательной среде классического университета.

В процессе проведения научного поиска установлено, что лидирующая позиция человека обусловлена проявлением лидерства как уникального личностного явления. В современной научной литературе предлагают различные определения понятия «лидерство»: как способность

(умение) человека побудить других членов группы к определенным действиям; как один из процессов организации и управления малой социальной группой, способствующий достижению групповых целей. В диссертации лидерство понимается как способность человека влиять на других членов группы, вести их за собой на пути достижения поставленных целей.

Как считают различные исследователи, лидер – это личность, демонстрирующая активную жизненную позицию и пользующаяся авторитетом среди членов определенной группы; член группы, за которым она признает превосходство в статусе и дает право принимать решения в значимых для нее ситуациях; человек, который в силу своих личностных качеств и свойств способен осуществлять значительное влияние на других членов группы. В исследовании лидер определяется как человек, который в силу присущих ему определенных личностных способностей, свойств, качеств, компетентности в определенной области, а также высокой степени выраженности общих потребностей и групповых интересов наделяется неформальным правом принимать важные решения при организации и реализации коллективной деятельности.

В диссертации под лидерской позицией понимается устойчивое личностное образование, позволяющее человеку занять центральное место в статусно-ролевой структуре определенной группы, а также в значительной степени влиять на ее членов и вести их за собой на пути достижения поставленной общей цели. Лидерская позиция студента включает следующие структурные компоненты: мотивационно-ценностный (сформированность мотивов студентов по овладению лидерской позиции и ее проявления, положительного ценностного отношения к ней и лидерству), эмоционально-волевой (способность осуществлять эмоционально-волевою регуляцию поведения и совместной деятельности, проявление эмоциональной устойчивости), интеллектуально-когнитивный (сформированность интеллектуальных способностей и необходимых знаний о лидерстве), деятельностно-поведенческий (сформированность лидерских умений); личностно-креативный (совокупность лидерских качеств: самостоятельности, гибкости, уверенности, коммуникабельности, инициативности и др.).

В условиях реформирования системы высшего образования возникает актуальная потребность создания в классическом университете образовательной среды как эффективного средства формирования лидерской позиции студентов. Установлено, что образовательная среда – специально созданная в классическом университете психолого-педагогическая реальность, содержащая благоприятные обстоятельства и предпосылки для обучения, воспитания и развития студентов. Специфику

формирования лидерской позиции студентов в образовательной среде классического университета обуславливает то, что данное заведение является уникальным центром сочетания образования, науки и культуры.

В процессе проведения исследования были определены критерии сформированности лидерской позиции студентов классического университета (мотивационно-аксиологический, когнитивно-функциональный, эмоционально-личностный), а также соответствующие показатели.

Теоретически обоснованы педагогические условия формирования лидерской позиции студентов в образовательной среде классического университета: целенаправленное использование инновационно-рефлексивного потенциала, созданного образовательной средой; соблюдение оптимального соотношения между педагогическим руководством деятельностью различных постоянных и временных по составу студенческих сообществ и студенческим самоуправлением; обеспечение обогащения будущими специалистами опыта проявления этой позиции во время участия в различных видах общественно-полезной деятельности. Эффективность этих условий доказана экспериментально.

Ключевые слова: лидерская позиция, студент, образовательная среда, классический университет, воспитание.

Makhnovskiy S. S. The formation of the leadership position of students in the educational environment of the classical university. – Qualification scientific work as the manuscript.

Thesis for receiving the scientific degree of the Candidate of Pedagogical Sciences , specialty 13.00.07 – theory and methodics of upbringing. – State Institution "Taras Shevchenko Luhansk National University" – Starobilsk, 2018.

The thesis presents a theoretical and experimental research of the issue of forming a leadership position of students in the educational environment of a classical university.

The thesis concerns the essence of a leadership position of students and the contents of its structural components. The specificities of forming the leadership position of students in the educational environment of a classical university is outlined. The pedagogical conditions of forming the leadership position are theoretically formulated. The efficacy of such conditions is proved with their experimental implementation.

Key words: leadership position, student, educational environment, classical university, upbringing.